

ТОПАС ДОМУ Ў ПАЭЗІІ АНТАНІНЫ ХАТЭНКА

І. І. Шматкова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Мінск, Рэспубліка Беларусь

i.shmatkova@gmail.com

У артыкуле разглядаецца выяўленне топаса дому ў паэтычнай творчасці Антаніны Хатэнка, аналізуюцца яго складнікі. Радзіма, род, малая радзіма, маці, бацька, продкі, дзеці, хата, прырода, народ, Беларусь, Сусвет і інш. канстанты знайшлі адлюстраванне ў яе вершах. Топас дом як Радзіма арганізуе мастацкую прастору, складае аснову духоўнага свету ў творчасці паэтэсы.

Ключавыя словы: топас дому; паэтычная творчасць; Антаніна Хатэнка; Радзіма; род; бацькі; продкі.

Топас дому з’яўляецца адным з вядучых у славянскай культуры. У апошні час менавіта гэтаму топасу ўдзяляецца павышаная ўвага з боку беларускіх даследчыкаў, існуюць нават спробы вылучыць гэта паняцце як аснову нацыянальнай ідэі (Беларусь – наш агульны дом).

Дом як Радзіма – гэта агульны і тыповы прасторавы вобраз (топас) як у беларускай літаратуры ўвогуле, так і ў беларускай жаночай лірыцы другой паловы XX стагоддзя ў прыватнасці. Творчасць беларускіх паэтэс грунтуецца на нацыянальных фальклорных і літаратурных традыцыях, дзе дом – сакральнае месца, якое ўвасабляе адзінства сям’і і роду, малой радзімы і ўсяго Сусвету. Разам з тым, праз усведамленне топасу дому паэтэсы выявілі свой светапогляд, асабістую шкалу жыццёвых каштоўнасцяў. Лірычныя гераіні твораў беларускіх паэтэс праходзяць праз складаны шлях асэнсавання паняцця дому ва ўсіх яго

шматлікіх сэнсах. Асаблівую цікавасць выклікае інтэрпрэтацыя топасу дому ў творчасці беларускай паэтэсы Антаніны Хатэнка.

Дом у ментальнай свядомасці беларусаў – гэта сваё, роднае, радзімае, тое, што супрацьстаіць чужому. Для жаночай творчасці ўсё, што звязана з родам – вызначальнае. Беларускі літаратуразнаўца Генадзь Праневіч адзначае: «Раджайны жанокі пачатак, прыроднае прадвызначэнне жанчыны як маці-парадзіхі, прадаўжальніцы роду, удзельніцы і галоўнай культавай постаці сакральнага акта тварэння Родам чалавека і народу маюць самае непасрэднае дачыненне да ўзнікнення і функцыянавання ў народнай самасвядомасці і духоўнай культуры нацыі паняцця «радзіма», якое належыць да скразнога асноватворнага топасу ў літаратуры любога народа» [1, с. 28]. Калі паглыбіцца ў этымалогію гэтага слова, то ўбачым, што яно складаецца з дзвюх частак: «Род (тварэц, бог Святла і ўсяго Сусвету ва ўсходніх славян) + ма (у санскр. Маці), парадзіха – тая, што нараджае, дае жыццё, з’яўляецца працягам Рода-творцы. У далейшым гэта паняцце трывала замацоўваецца за месцам, дзе адбываецца акт Боскага тварэння, з’яўленне чалавека на свет» [1, с. 28].

Радзіма – гэта у першую чаргу той куток, дзе чалавек нарадзіўся. Вобраз Бацькаўшчыны ў творчасці беларускіх паэтэс раскрываецца найперш праз захапленне яе прыгажосцю, замілаванне роднымі краямі. Творчасць амаль кожнага паэта пачалася з тых вытокаў, дзе прайшло дзяцінства. Там, на радзіме, адбылося іх духоўнае нараджэнне, у паэтэс агульная першааснова – Радзіма. З адкрыцця яе хараства і пачыналася абуджэнне паэтычнага таленту, складаліся вершы, у якіх паказвалася прыгажосць роднай прыроды.

Дом, родная хата, родная веска. Для Антаніны Хатэнка «малая радзіма» – Зэльвеншчына Гродзенскай вобласці. У творчасці паэтэсы скразным вобразам праходзіць слова «удома» у значэнні «дома» як лакальнага топасу: *«А дзе мы ўдома? На вяршыні стромнай? // А ці ў зыбучай цёмнай глыбіні? // Калі мы ўдома? У будзённых стомах? // Ці ў вечнасці, што шлях відушча сніць? // І тут удома. І з дзядамі ўдома...»* [2, с. 45]. Шлях дамоў, шлях з дому – дзве святыя дарогі: *«Бывай, мой дом, бывай // свяці мой дом, свяці»* [2, с. 44]; *«Дамоў два блуканцы брылі. // Па лёсе, нібыта па лесе...»* [2, с. 21]. Нават у сне, знаходзячыся ў раю, лірычная гераіня думае пра дом: *«Дамоў, напэўна, хочаш? // Там нават сцены й тыя суграюць. // Там летуценні звабліва ласкочуць...»* [2, с. 27], *«Птах, ускормлены ласкаю Божая // я ў гняздо прылятаю здаля»* [2, с. 17]. Імкненне чалавека вярнуцца дамоў – туды, дзе і сцены лякуюць, – срадвечнае: *«Не дай мяне, мама, дзе я непрывычна...»* [2, с. 25], – менавіта гэтыя радкі з народнай песні абірае паэтэса ў якасці эпіграфа да верша «З вышы». Такія складнікі

топасу дому, як маці-дом-Сусвет цесна зніталіся ў паэтычным творы А. Хатэнка: *«А ў Сусвеце і шэпт і гоман. // Я ў прадушыне явы і скону // ручнікамі, нібы рукамі, // захілю ад журботы маму. // З неабсяжных раёў дадому // ўсё вяртаемся пакрыёма»* [2, с. 26].

Топас дому як Радзімы ў беларускай жаночай паэзіі побач са значэннем «*малая радзіма, «хата»*» мае не менш важнае семантычнае поле – дом-Радзіма-сям’я. Сям’я пачынаецца з маці. Любоў да роднай маці і любоў да Радзімы-маці з’яўляюцца суадноснымі і ідэнтычнымі пачуццямі. Дзякуючы маці даруецца магчымасць адчуць сябе ў гэтым свеце, усвядоміць сувязь з роднай зямлёй.

Родны дом, радзіма, сям’я – прастора ідэальная, пачатак чалавечага лёсу. І калі чалавек у жыцці страчвае апору – дапамагчы можа вяртанне да сваіх вытокаў, туды, адкуль ты выйшаў у вялікі свет.

Дом як месца сілы выступае толькі тады, калі яно асвечана агнём продкаў, роду: *«А дзе мы ўдома? // І з дзядамі ўдома»* [2, с. 45]. У дадзеным выпадку дом як лакальны топас пераўвасабляецца ў топас храналагічны. Продкі, дзяды, маці з бацькам – тое, што звязвае чалавека з домам, родам, радзімай. Пяшчотна паўстае вобраз маці паэтэсы ў яе асабістых абрысах твару: *«Пазнаю ў люстэрку маму. // Тонкай зморшчынкі прамень // праз няшчады і падманы // прасвятляецца ўва мне»* [2, с. 47]. Вобраз жанчыны-маці, мацярынскага ўспрымання свету з асаблівай выразнасцю ўвасоблены ў паэзіі А. Хатэнка. Вобразы маці, бацькі, дзяцей, традыцыйныя для вуснай народнай творчасці, з’яўляюцца ідэяўтваральнымі ў творчасці паэтэсы. Родны дом, хата, сям’я (хатнія) у паэзіі А. Хатэнка – вобразы сакральныя, анталагічныя, апірышча ўсяго жыцця.

У гэтай сувязі бачыцца слушным меркаванне Тамары Чабан, якая выказвае думку: «У процівагу выдаткам “эмансіпацыі” і “фемінізацыі” ўвагу паэтэсы прыцягвае матыў традыцыйнай жаночай долі – долі маці, жонкі, самаахвярнай захавальніцы дому, роду, ачага. Гэты матыў звязваецца, у першую чаргу, з праблемамі захавання і зберажэння нашага агульнага зямнога дому, міру на планеце, з мацярынскай любоўю да ўсяго жывога (спрадвечны архетып – Маці свету)» [3, с. 12].

Бацькі і Бацькаўшчына – словы аднакарэнныя, роднасныя. Гэтая духоўная еднасць выявілася ў творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Цёткі, Максіма Танка і многіх іншых паэтаў. Топас дому як Радзімы, Бацькаўшчыны ўвасабляецца, нават матэрыялізуецца праз вобразы бацькоў, ды і не толькі. Бацькі, дзяды і, увогуле, продкі – аснова пачуцця любові да Радзімы, таму што яны нашы жыццёвыя і духоўныя карані. А страціўшы карані, мы, як тое дрэва, загінем, пазбавімся апоры, сувязі з зямлёй, дзякуючы якой жывём. Бо апора гэтая – маральны стрыжань асобы, якая прытрым-

ліваецца традыцый сваіх папярэднікаў. Таму нездарма ў творчасці Антаніны Хатэнка прысутнічае нізка вершаў-прысвячэнняў самім класікам беларускай літаратуры, нашым айчынным мэтрам: Алаізе Пашкевіч (Цётцы) «Я ўчора сыйшла з планеты...»), Янку Купалу («Ніколі я не паміраў», «Зямля пад купалам Купалы»), Максіму Багдановічу («Твой шлях – вагонь на белых гонях...», «Над Ялтаю сумуе Шлях Птушыны»), Уладзіміру Караткевічу («Стыньслова», «Далягляд») і інш., – паэты ўвасабляюць духоўную моц нацыі.

Род – бадай што, не толькі магістральны складнік топаса дому, але і адзін з галоўных вобразаў у творчасці Антаніны Хатэнка, гэта тая канстанта, павязь з якой у паэтэсы непарыўная, гэта тое, што дапамагае жыць: «Родам угрэты шлях» [2, с. 119], тое, што нараджае паэзію: «*Прабываецца голас Роду // ў перастыглы бяздон-спакой...*» [2, с. 128], тое, што аберагае: «Барані, Родзе, нас, барані!» [2, с. 77], тое, што чакае нас у канцы шляху: «*Забяры мяне, Род, забяры!*» [2, с. 77]. Род для аўтаркі – «*плынь ад вытокаў да вусця*» [2, с. 149]. Вакол Роду змыкаецца і пытанне лірычнай гераіні аб пошуках сябе: «*Кім я вярнуся ва ўлонне Радзімы?*» [2, с. 148]. Амаль на ўсе жыццёвыя пытанні аўтарка шукае адказ у Рода, у тым ліку і аб прычыне Чарнобыльскай трагедыі: «*Ой, скажы ж нам, Родзе, скажы, // скуль атрута, з якіх прарэхаў?...*» [2, с. 139], «*Цалавала жанчына крыж. // Вечны Род над зямлёю вітала // Як ты спіш, мой Родзе, як спіш // пад чарнобыльскай навалай?*» [2, с. 136].

Паняцце Радзімы ў творчасці паэтэсы таксама ўключае яшчэ адзін важны складнік – народ. Радзіма – гэта найперш людзі, што тут нарадзіліся тут і жывуць. Людзі, якія насяляюць краіну і ўсведамляюць сябе народам, з’яўляюцца найвялікшай каштоўнасцю. Творчасць паэтэсы у гэтым сэнсе працягвае найлепшыя гуманістычныя традыцыі: «*У гэтай Краіне я ўдома. Мы ўдома*» [2, с. 49].

Такім чынам, топас дому як Радзімы арганізуе мастацкую прастору, складае аснову духоўнага свету ў творчасці Антаніны Хатэнка. Як паказвае аналіз, сэнсавое напаўненне топаса ў вершаваных творах разнастайнае: хата, сям’я (маці і бацька), вёска, прырода, народ, Беларусь, Сусвет. На працягу творчага сталення лірычная гераіня праходзяць складаны шлях пашырэння яго сэнсавых межаў: ад страты дома ў рэальна-гістарычнай прасторы да яго вяртання ў каардынатах іншабыцця.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Таленавітыя жанчыны Беларусі ў культурнай, навуковай і мастацкай прасторы свету: зб. матэрыялаў Міжнар. навук.-практ. канф., Мазыр, 24–25 мая 2007 г. / Мазырскі пед. ун-т імя І.П. Шамякіна; адк. рэд. А.У.Сузько. – Мазыр: УА МДПУ, 2007. – 251 с.

2. Хатэнка, А. Вербніца: паэзія, проза, публіцыстыка / Антаніна Хатэнка. – Мінск: Кнігазбор, 2022. – 260 с.

3. Чабан, Т.К., Гарадніцкі, Я.А. Сучасная паэзія і фальклор / Т.К. Чабан, Я.А. Гарадніцкі // АН БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 128 с.

TOPAS OF THE HOME IN THE POETRY OF ANTONINA KHATENKO

I. I. Shmatkova

*The Republic of Belarusian State University
Minsk, The Republic of The Republic of Belarus
i.shmatkova@gmail.com*

The article examines the manifestation of the topas of the home in the poetic work of Antonina Khatenko, analyzes its components. Homeland, kindred, small homeland, mother, father, ancestors, children, house, nature, people, The Republic of Belarus, the Universe, etc. constants are reflected in her poems. The topas of the home as the Homeland organizes the artistic space, forms the basis of the spiritual world in the poetess's work.

Keywords: topas of the home; poetic work; Antonina Khatenko; Homeland; kindred; parents; ancestors.